

ՄԵՐ ՆԱԿԱՏԱԿՆԵՐԷՆ

ՍՈՒՐԲ ՎԱՀԱՆ ԳՈՂԹՆԱՅԻ (700-753) եւ ԻՐ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԸ

Տ. Վրթանէս Աւագ Քինյ. Գալայճեան
(Պատուակալ Հովիւ, Ուաշինկթըն, Տի սի)

*Արաբական Տիրապետութեան Շրջանը ի
Հայաստան եւ Ազատագրական Պայքարներ
եւ Ընդհարումներ Ճոռաթղձ Օրմանեանի
Ազգապատումն*

Վահան Գողթնացիի ծննդեան տարե-
թիին կը զուգադիպի Հայաստան
աշխարհի արաբներու իշխանութեան
ներքեւ անցնելու տարին: Այս շրջանի
պատմական իրադարձութիւններուն կ'անդա-
դառնանք պարզապէս այն պատճառով որ մեզ
մօտ այնքան նիւար ու տօգոյն երեւոյթ մը կը
պարզէ այդ շրջանի նուաճումներուն նկատ-
մամբ մեր ունեցած գիտութիւնը: Կարծէք թէ մի
քանի նշանակալից հանգրուաններէ զատ մեր
ազգը խոր թմբիւրի մէջ եղած ըլլար եւ ատենը
մէկ ցնցումով մը ասպարէզ իջած է արձա-
նագրելու համար գործեր, իրագործումներ՝
երկաթագրերով քանդակելու մեր պատմու-
թեան էջերուն մէջ:

Մեզ մօտ ընդհանրացած տեսութիւն մը
կայ ըստ որում, քրիստոնէութիւնը ջլատեց մեր
մարտունակութիւնը եւ բառացիօրէն միւս երեսը
դարձուցինք, երբ հարուածը ստացանք: Մեր
պատմութեան էջերը եւ իրարայաջորդ դէմքերը
եւ դէպքերը առատօրէն ցոյց կու տան
յիշատակութիւններ եւ պատումներ՝ այդ
տեսութիւնը հերքելու: Յաւալի է նշել այն շատ
ժուժկալ, կամ աւելի ճիշդ է բնորոշել, ադ-
ճատուած արձանագրութիւնները, որոնք կը
շրջանցեն բազմաթիւ հերոսութիւններու եւ
հերոսամարտերու փայլուն վկայութիւնները:

Այս հասկացողութեան ծիրին մէջ, նշենք
որ քրիստոնէութեան պետական կրօնք հռչա-
կումն էտք, գրեթե գիւտն, Աստուածաշունչի
թարգմանութենէն եւ Ոսկեդարի շրջանը Վար-
դանանց պատերազմով պսակել էտք, կը
ցատկիմք Բագրատունեաց շրջանը, որուն
անկումն էտք կը փոխադրուիմք Կիլիկիա:
Կիլիկիայէն՝ անբացատրելի անհոգութեամբ
ցատկելով, դէմ-հանդիման կը կենանք Օսման-
ցիներու տիրապետութեան, որ ինչպէս ցաւա-

զինօրէն կը նշենք, վերջացաւ 1915-ի Յեղաս-
պանութեամբ:

Ըսել կ'ուզուի որ մեր արդար գնահա-
տանքը տուած չենք մեր իսկ պատմութեան
միջանկեալ ժամանակաշրջաններու ընթացքին
տեղի ունեցած եւ մեր պատմագիրներու կողմէ
հաւատարմօրէն արձանագրուած եւ ականա-
տեսի ճշգրտութեամբ ամրագրուած հերոսա-
մարտերու եւ զանգուածային ըմբոստացում-
ներու շարանը, որ կը հիւսէ հայուն ապրելու
կամքին նաեւ պատմական թէ քաղաքական,
մանաւանդ բնական աղէտները դիմակալելու
ներոյժին, հաւատքին եւ հերոսական քաջու-
թեանց դիւցազներգութիւնը:

Այս փակագիծը զոցելով, վերադառ-
նանք առայժմ մեզ հետաքրքրող արաբական
տիրապետութեան շրջանին եւ հոն արձա-
նագրուած շարք մը նշանակելի դէմքերուն եւ
դէպքերուն:

Կեդրոնական դէմքը, որ կը փայլի այս
ժամանակաշրջանին, ո՛չ քաղաքական հեղի-
նակութիւն ունեցող անձ մըն էր եւ ո՛չ ալ
զինուորական սխրագործութիւններով յայտնի
մէկը: Այդ անձը եկեղեցական օրացոյցի մէջ
տօնելիք սուրբերէն Վահան Գողթնացի է -
որդին՝ Գողթն Գաւառի (Նախիջեւանի) նախա-
րար Խոսրովի, որ ինքնին յիշատակուած է
իբրեւ սուրբ մեր պատմագրէն:

Վահան 4 տարեկան մանուկ հասակին,
գերի կը տարուի Ապտուլ Մելիք Ոստիկանի
յաջորդ եւ Հայաստան աշխարհը կառավարող
Ոստիկան Ոկբայի օրով: Անոր հրամանով
գաւառապետ Քասէմ հրաւերներ որկեց օրուան
Հայ իշխանաւորներուն, ազատներուն որ իր
մօտ գան: Այն տպաւորութիւնը տալով որ
Ամիրապետը Դամասկոս նստած, կը փափա-
քէր անյիշարութեամբ լաւ յարաբերութիւններ
մշակել Հայոց հետ: Անոր նախորդը՝ Ապտուլ-
լահ անունով, իր բռնութիւնները շարունակելով
շատ ծանր միջոցներու դիմած էր: Նոյնիսկ
Սահակ Գ. Ձորափորեցի Կաթողիկոսը եւ
Սմբատ Պատրիկը շղթայակալ կը տանէր
Դամասկոս, ամիրապետի ատեանին յանձնելու:

Սմբատ Պատրիկ ձեռով մը ինքզինք կը
փրկէ եւ Ռշտունեաց գաւառի մէջ արաբներու
դէմ պատերազմի ելած կը տեսնենք եւ Վանայ
ծովի հարաւը, Մոկաց եւ Ռշտունեաց լեռնային
գաւառներու մէջ շատ մը հայ ազատներ իր
շուրջը խմբուելով պայքարը միասին կը յա-
ջողին մղել: Ապտուլլահ իր կողմէ գաղափարը
յղացած էր «մէջտեղէն վերցնել ազատներու

տոհմը Հայոց Աշխարհէն» եւ այդ նպատակով իբր հաշտարար հրաւերներ կ'ուղղէր անոնց: Սմբատ զգալով թաքնուած նենգութիւնը, տեղեակ պահեց միւսները եւ անոնց հետեւորդները եւ շարժումը տարածուեցաւ Վասպուրականի կողմերը եւ անդին: Ապտուլլահ զօրք դրկեց Սմբատի դէմ եւ արաբական զունդը դէմ հանդիման եկաւ Սմբատի զունդին, Ռշտունեաց գաւառի Գուկանք գիւղին մօտ եւ մերոնք «փ սուր սուսերի մաշեցին» թշնամին եւ միայն 280 հոգի Գուկանքի եկեղեցին մտան իբրեւ ապաստանարան: Ըստ պատմիչին, Գուկանքի բանագնացը փորձեց հանդգել հայերը որ իբրեւ «ողորմած» ազգ խնայեն բանտարկեալներուն: Խնդրանքը մերժուեցաւ, բայց բանագնացը խնդրեց որ գոնէ իրեն խնայեն եւ «չխող-խողեն», եթէ հանդգէ միւսները որ անձնատուր ըլլան: Հայեր հաւանութիւն յայտնեցին եւ եկեղեցին ապաւինողները դուրս ելլելուն պէս բոլորը խողխողեցին, իսկ բանագնացը խնայեցին, բայց յետոյ զինքը Վանայ ծովուն մէջ խեղդամահ ըրին:

Այս յաղթանակէն ետք ուրիշ նախարարներ եւ ազատներ քաջալերուեցան եւ հաւանաբար որոշեցին անցնիլ եւ երթալ Յունաց շրջանը, լաւագոյն համարելով Բիզանդական բռնադատութիւնները, քան արաբական հարստահարութիւնները:

Սմբատ Բագրատունիի հետ էին Վարդ Ռշտունի՝ Թէոփորոսի որդին, եւ Աշոտ Բագրատունի եւ այլ երեւելի անուններ, բոլորը 2000 հեծեալներու զունդով մը:

Երասխ գետը անցնելէ ետք Արարատեան դաշտը մտան եւ Ակոռիի մօտ Վարդանակերտ աւանը հագիւ հասած, Նախիջեւանի արաբական պահակագունդը ետեւէն հասաւ 6000 հեծեալներով: Հայերը փորձեցին բանակցութեամբ լեզու գտնել, բայց կ'ըսէ պատմիչը «ոչ կամեցան լսել զօրքն Իսմայէլի»: Վարդանանց Պատերազմի նախօրեակի մնան, հայերը պատրաստուեցան եւ առաւօտը պատարագով եւ հաղորդութեամբ կազմ ու պատրաստ էին՝ նահատակութիւնը իրենց աչքի առաջ ունենալով: Բայց յաջորդ օրը այնպիսի քաջութեամբ կռուեցան որ իրենց երկու հազարով թշնամիին վեց հազարը «փ սուր սուսերի» տալով յաղթեցին:

Ասոնցմէ 300 հոգի մազապուրծ փախչելով ապաւինեցան Շուշանի ապարանքը որ իբր տանուտէր՝ Վահան Կամսարականի դուստրը յիշուած է եւ կոչուած է Տիկին: Այս

Տիկին Շուշանը բարեխօսեց Սմբատ Բագրատունիի մօտ եւ ոչ միայն պահեց-պահպանեց զանոնք, այլեւ անոնց վերբերը խնամեց եւ հագուստ չունեցողներուն հագնելիք տուաւ:

Այս յաղթանակէն քաջալերուած, անդին Ներսէս Կամսարական եւ ուրիշ ազատներ, ուրիշ զունդ մը եւս բնաջինջ կոտորեցին եւ Ապտուլլահ ինքը շունչը Դամասկոս իր ամիրապետին մօտ առաւ:

Արաբական արշաւները եւ շրջանի տիրապետութիւնը վերջ չգտան: Յոյներէն յոյս չկար, որովհետեւ Բիզանդական կայսրերը, անոնց մէջ ոմանք ծագումով Հայ, իրար գահընկէց ընելով կամ սպաննելով զբաղած էին:

Հայերը կը դիմեն օրուան Հայրապետին՝ Սահակ Բ. Չորափորեցի Կաթողիկոսին որ երթայ եւ միջնորդէ Ապտուլ Մելիք Ամիրապետին մօտ խոստանալով հպատակութիւն, հաւատարմութիւն եւ համակերպութիւն:

Սահակ Կաթողիկոս ինքը իբրեւ պատանդ արքայական Դամասկոս կը գտնուէր եւ կրցած էր սիրաշահիլ ամիրապետին յարգանքը: Պատմութիւնը կը յիշէ որ Սահակ Դամասկոսէն ճամբայ կ'ելլէ եւ նոր նշանակուած կառավարիչ-նոսիկան նշանակուած Ոկբայ՝ ամիրապետէն ստանալով իր հրահանգները, կը վերադառնայ կէս ճամբայէն դիմաւորելու Սահակ Կաթողիկոսը «բարեացակամ» տրամադրութեամբ:

Այստեղ, պատմիչը կը յիշատակէ յուզիչ եւ հրաշքի համագօր միջադէպ մը: «Սահակ Կաթողիկոս երկար պաշտօնավարութենէ պարտասած բազմապիսի փորձանք-փորձութիւններէ անցած, ներքին եւ արտաքին վիշտերով ծանրաբեռնուած, արքայներով եւ բանտարկութիւններով տկարացած, բայց հարազատ ժողովուրդին աղէտներովը մղուած, ճամբայ կ'ելլէ Դամասկոսէն եւ հակառակ իր յառաջացած տարիքին եւ տկարութեան կը շտապէ Հայաստան հասնիլ, Ոկբայ իր չարագործութիւններուն չսկսած»: (Օրմ.)

Երբ Միջագետքի Խարան քաղաքը կը հասնին՝ Կաթողիկոսը չի կրնար իր ճամբան շարունակել: Սակայն ան լսած էր որ Ոկբայ, ըստ ամիրապետի հրահանգին, ճամբու կէտէն վերադառնալով ընդ առաջ կու գայ իրեն, ամիրապետին փափաքը իրականացնելու եւ զաղտնաբար բանակցելու: Բայց Կաթողիկոսը իր վերջին օրերը մօտալուտ կը տեսնէ եւ յոյս չ'ունենար բերանացի խօսելու եւ կը գրէ իր

նամակը «աղաչանոք առ Ոկբայ» արաբերենով, քանի որ ծանօթ է վարժ էր լեզուին:

«Ազգիս կողմէ», - կը գրէ Հայրապետը, - «դրկուած էի ձեզի հետ խօսելու այն ինչ որ նախարարներ եւ ժողովուրդ միաբանեալ կը խնդրեն քեզմէ, բայց կեանքերու տէրը յափշտակեց զիս առ ի ինքն, արդ երդումնեցուցանեմ զքեզ ի կենդանին Աստուած որ ձեր նախահօր Իսմայէլին տիեզերաց իշխանութիւնը խոստացաւ որ իմ ժողովուրդին արասցես խաղաղութիւն: Սուրդ արիւնի մի խօթեր, ձեռքդ աւարառութենէ արգիլէ, միայն մեզի ներուի մեր հաւատքը պահել եւ անկէ դառնալու ստիպում չըլլայ»: (Օրմ.)

Ոկբայ կը հասնի Խարան, երբ Ջորափորեցի Սահակ Կաթողիկոսը վախճանած էր եւ իր ցուցմունքին համաձայն իր գրած նամակը կը տեղադրեն հանգուցեալին ձեռքին մէջ եւ ինք պառկած էր մահուան դագաղին մէջ: Ոկբայ հոգեպէս կ'ազդուի այս տեսարանէն եւ ի տէր հանգչած հայրապետի ձեռքէն ստացած խնդրանք-նամակին համաձայն առնուազն երեք տարի խժոժութիւնները կը դադրին: Բայց այս երկար չի տեսեր եւ Ոկբայ կը վերսկսի հին խժոժութեանց աւելիով: Իր հրամանով, Նախիջեւանի կառավարիչը Քասէմ, գլխաւոր նախարարները, ղեկավար տարրերը կը հրաւիրէ իր մօտ իբր թէ ամիրապետի անյիշաշարութեամբ անոնց բարեկամութիւնը սիրաշահելու համար:

Նախարարները՝ «ըստ օրինի պարզամտութեան»... հրաւերին պատասխանելով բաւական բազմութեամբ հաւաքուեցան Նախիջեւան քաղաքը եւ մօտակայ Խրամաւանը:

Քասէմ ճարտար նենգութեամբ զանոնք զինաբափ ընելէ ետք երկու քաղաքներու եկեղեցիներու մէջ հաւաքեց հաւատարմութեան երդումի պատրուակով: Այնտեղ հաւաքելէ ետք հրամայեց դուռ պատուհան գոցել եւ աղիսով պատել եւ կրակի տալ եկեղեցիները: Պատմագիրը, Բաբելոնի հնոցը նետուած երեք պատանիներու կը նմանցնէ այդ ահաւոր եղելութեան գոհերը: Այնտեղ այրուող գոհերու քիւր ըստ պատմիչին 800 յիշուած է: Առաւել, շատեր գերի տարուեցան Դամասկոս:

Գերի տարուողներուն մէջ կը յիշուի Վահան անունով տղայ մը՝ ինչպէս յիշեցինք, հազիւ չորս տարեկան որդին Գողթանի նախարար Խոսրովի, որ Նախիջեւանի մէջ գոհուածներէն մէկն էր: Դամասկոս հասնելէ ետք, ուրիշ իր նման տղոց հետ իսլամական կրթութիւն ստացաւ եւ անունը փոխուեցաւ Վահապի:

Իր ուշիմութեան եւ ուսմանց մէջ յառաջանալով նշանաւոր հանդիսացաւ եւ իբր արքունի դիւանադպիր ամիրապետութեան մէջ պաշտօնի անցաւ:

Ի դէպ, գերի տարուածներու մէջ կը յիշուի նաեւ Տիկին Շուշան Կամսարական, որուն Վարդանակերտի պատերազմէն փախչելու տական արաբներու նկատմամբ ցոյց տուած գթութիւնը եւ մարդասիրական օգնութիւնը մոռացութեան կը տրուի եւ ինք ալ իր կարգին կը նահատակուի:

Վահան-Վահապ հասունցաւ արաբ-իսլամական միջավայրի մէջ, բայց գիտակ էր իր ծագման եւ ազգատոհմին: Նոր ամիրապետը՝ Էօմէր, լաւ տպավորուած Օձնեցի Յովհաննէս Գ. Կաթողիկոսէն եւ անոր վարած քաղաքականութենէն եւ Հայրապետին միջնորդութեամբ, Դամասկոս գերեվարուածներուն կ'արտօսէր ընդհանուր գերեղարժ: Անոնց մէջ է Վահան:

Էօմէր նախ չ'ուզէր հաւատալ Վահապին նախկին Հայ Քրիստոնէայ ըլլալուն, բայց վերջապէս կը զիջանէր եւ «արձակէր զՎահան հրովարտակով, զի բնիկ աշխարհն զԳողթան առէր»: Վահան խոստացած էր վերադառնալ, բայց Էօմէրի մահով այդ խոստումը պահելու պէտքը չգգար մանաւանդ որ իւրայինները որոշումը ամուր կապելու համար խորհեցան զինքը ամուսնացնել: Առաւել՝ նկատի ունենալով քաղաքական ազատագրական շարժումները, Վահան դրական տրամադրուած էր: Իւրայինները «քոնադատեցին զնա մեծաւ թախանձանօք մինչեւ հաւանեցուցանէին օրիորդի մը հետ» որ Սիւնեաց նախարարի, Բաբգէնի ազգականներէն էր: Մօտ տասը տարի խաղաղ եւ երջանիկ կեանք ապրելէ ետք Վահան իր փնտռուած ըլլալը կը բացայայտէ: Այդ օրուրն Վահան փախստական եւ ծածուկ կեանք մը կ'ապրի մինչեւ Վրաստան հեռանալով: Ժամանակի ընթացքին իր ունեցած ապրուստի հասոյթը կը սպառի եւ ինք կը վերադառնայ Արագածոտն գաւառի Յովհաննու վանքը եւ իր հետեւորդները կը լքեն զինք, ներառեալ իրեն հոգեհարազատ անձը որ չի վարանիր Վահանի ձին եւ սուրը իբրեւ հատուցում առնելով հեռանալու:

Զճանչցուելու համար՝ աղքատի ցնցոտիներով կը մտնէ քաղաքամայր Դուին, դիմելու համար կաթողիկոսին որ իր կարգին կը մերժէ օգնել ըսելով. «Երբ, զնա՝ յանապատ (վանք) ուրեք, զի մի այլոց վնաս առնիցես»:

Եթէ կաթողիկոսը այսպէս իբրեւ «Քրիստոնէից վերակացու» այսպէս կը վարուէր, օրուան իշխանատուրը՝ Աշոտ Պատրիկ, նոյն ձեռով Վահանը ձեռնումայն կը հեռացնէ:

Պահ մը, Շիրակի Խնձկոնք վանքը կ'ապաստանի, կը վարէ կատարեալ ճգնաւորական կեանք, բայց իր ինքնութիւնը վերջապէս կը բացայայտուի եւ այնտեղէն ալ բոլորովին մէկուսացած Նիգ գաւառի Թեգենեաց ուխտի վանքը կ'ապաստանի:

Վահան վերջնականապէս կ'որոշէ իր քափառական կեանքին վերջ տալ, դիմագրաւել իրականութիւնը եւ վստահելով ամիրապետին պալատին մէջ ունեցած իր բարեկամներու բարեխօսութեանց իր դատը պաշտպանել եւ բնական կեանք մը ապրիլ: Այլապէս պատրաստ էր իր կեանքը գոհել: Վերադարձի ճամբան այնքան ալ դիւրին չեղաւ: Դարձեալ Յովհաննու վանքին մէջ աշունը եւ ձմեռը անցնելէ ետք անոնց օրհնութեամբ եւ վանքի ուխտին առաջնորդ Յովհաննէս Վարդապետ Վանահայրը պէտք եղածը հոգաց, գրաստ, վերարկու, դրամ եւ պաշար հայթաթելէ ետք երիտասարդ եղբայրներէն մին իրեն ընկերակից «ի սպասաւորութիւն» նշանակելով զիրենք ճամբու դրաւ: Այնտեղէն, Սիւնեաց Գեղարքունիք Գաւառով կը շարունակէ ճամբան, Նախիջեւանի մէջ վերջին անգամ իրեններուն հանդիպելու յոյսով: Այդ մասին յաւելեալ յիշատակութիւն չենք գտներ: Ծամբան կը շարունակէ եւ Ուռհա-Եղեսիա քաղաքը իր ուխտը ընելէ ետք, Կալինիկիա կամ Ռաքքա կոչուած քաղաքի մօտերը Եփրատ գետը կ'անցնի եւ վերջապէս կը հասնի Ռուսաթ կամ այժմ Ռուզաֆա - (Ամմանի մօտ Ռքէշֆա) «որ էր բնակութիւն Շամ Իշխանին Տաճկաց» այսինքն՝ Հեշամ ամիրապետին: Վահան իր հետ եկած օգնականները ետ կը դրկէ, զանոնք հաւանական փորձանքէ զերծ պահելու համար: Այնտեղ մի քանի օր կը սպասէ որ ճանչցուի եւ փնտռուի: Երբ լուր մը չ'եկէր, ինքզինք կը յայտնէ ամիրապետի պաշտօնեաներէն ոմանց, որ իրեն նախապէս ծանօթներ էին: Ասոնք, իրենց յիշած գեղանի եւ պայծառ դիւանադպիրը ողբալի վիճակի մէջ տեսնելով կը խղճան եւ խորհուրդ կու տան բան մը չ'այտնել եւ իր նախկին դիրքը գրաւել: Վահան անոնց կը հաղորդէ իր հաստատամիտ քրիստոնէութիւնը, անգիտակցաբար իսլամացուած ըլլալը եւ քրիստոնէայ մնալու իրաւունքը եւ նոյնը ամիրապետին առջեւ ալ պաշտպանելու

եկած ըլլալը:

Սի քանի բարձրաստիճան անձեր նոյնը կը թելադրեն եւ անոնցմէ ալ յոյս չգտնելով իր ըսելիքը գրի կ'առնէ եւ ամիրապետին յանձնելու կու տայ:

Արաբներու քաղաքական եւ կենցաղային օրէնքները պարզապէս իրենց կրօնական կամ իսլամական սկզբունքներու վրայ հիմնուած ըլլալով, անհնարին կը գտնէին իրենց օրէնքներով քրիստոնէայ հայատակները կառավարել: Անոնք կը բաւականանային հարկերը հաւաքելով, յաճախակի հարստահարութեամբ եւ երկրին զինուորական-քաղաքական իշխանութիւնը իրենց վերապահելով: Այս քաղաքականութիւնը կամ կառավարման ձեւը գրեթէ ամբողջութեամբ հետագային որդեգրուեցաւ Օսմանցիներու տիրապետութեան շրջանին:

Ներքին կառավարման լծակները յանձնելով Հայ տեղական աշխարհական եւ կրօնական առաջնորդներուն, չղաղրեցան իրենց հարստահարող, կեղեքող եւ այլակերպ աւարաւոր գործունէութենէն: Հայերու ներքին տեղական ոյժը ջախջախելու նպատակով շարունակեցին իրենց հալածանքները, ինչքերու կողոպուտը եւ կրօնական ճնշումները:

Տիրող այս մթնոլորտին մէջ Վահանի խոստովանութիւնը եւ քրիստոնէական հաւատքի բացայայտումը, մահմետական-իսլամ ամիրապետէն չէր կրնար բարեացակամօրէն ընդունելի եւ հանդուրժելի ըլլալ: Մանաւանդ որ, իսլամութենէ դարձը ուրիշ կրօնի մը, մահապատիժի ենթարկուելիք ոճիր կը նկատուէր:

Հեշում, Վահանի գիրը կարդալէ ետք կը հրամայէ որ Վահան-Վահապը իր առջեւ հանեն: Նախ, մեղմութեամբ յետոյ խոստումներով եւ ի վերջոյ սպառնալիքներով կը փորձէ Վահանի միտքը փոխել, բայց՝ անօգուտ:

Վահան իր քրիստոնէութիւնը եւ իրաւունքը կը պաշտպանէ, զանձ ու հարստութիւն կը մերժէ: Նոյնիսկ Գողթան Գաւառի իշխանութիւնն ալ վրայ տալ չի վարանիր միայն կը խնդրէ. «Տուր ինձ համարձակութիւն ըստ քրիստոնէից սովորութեան համարձակ ունել ինձ գաւառդութիւն»:

Հեթում կը բարկանայ եւ կը հրամայէ բանտարկել զայն եւ ուր կը մնայ ութ օր, որ Ճաղկազարդի Կիրակիին կը հանդիպի: Բանտի մէջ Հեշումի կողմէ դրկուած ուսուցիչներ-խմաններ կու գան, որոնք ամչնալով կը վերա-

դառնան: Հեշում մինչև Հայաստան մարդ կը դրկէ Վահանի մասին ճշգրիտ տեղեկութիւն ստանալու համար:

Ժամանակի ոստիկանը, Մրուման, իբրեւ պատասխան կը տեղեկագրէ որ Վահան խելքը կորսնցուցած մէկը չէ, բարետոհմիկ մէկն է, հիւանդ չէ կամ այլ ցաւերէ չի տառապիր: Վերջին օրը բանտապահէն հրաժեշտ կ'առնէր շնորհակալ ըլլալով որ գործեամբ ընդունած էր զինքն եւ ըստ այնմ վարուած էր հետը:

Հիշամ իր դահճապետին կը հրահանգէ որ Վահանը դուրս հանէ եւ քիչ մը աւելի վախցնէ սուրը փայլատակեցնելով եւ նոյնիսկ վիզը արիւնելու չափ մորթը կտրելով, բայց, տեսնելով որ Վահան անյողդողդ եւ հաստատակամ կը մնայ, վճիռը կը գործադրէ գլխատելով:

Նախնական վկայութիւններու համաձայն, մարմինը օր մը դուրս կը մնայ բայց ոչ որ, ոչ իսկ շուները կը մօտենան դիակին: Ներքինապետը հրաման կ'ընէ որ եթէ շրջակայքը քրիստոնեաներ կան, գիտցածնուն պէս քաղեն: Ասոր վրայ որչափ որ քրիստոնեաներ կային, Ասորի, Յակոբիկեան, Նեստորական եւ Հռոմ (Յոյն Օրթոտոքս) հաւաքուցան եւ Օստրաց Գերեզման ըստած մասին մէջ հանգչեցուցին:

Նշելի է որ հագուստին կտորները գետնի արիւնով ողողուած ժողվելով պահեցին իբրեւ սրբազան նշխարիքի մասունք: Ասորի Եպիսկոպոսը տէր եղաւ անոնց եւ յատուկ վկայարան կանգնեցուց: Երասխատրի առաջնորդ Արտաւազդ Վարդապետը, եօթը տարի ետք 744-ին յատուկ ուխտի գնաց մինչև Ռուծաք եւ հարցուփորձ ընելով, գրաւոր վկայութիւններ հաւաքելով 745-ին վերադարձաւ եւ Հայաստանի մէջ իր քաղած տեղեկութիւններով եւ Վահանէ անձնապէս լսածները միացնելով մանրամասն վկայութիւն մը (Սուրբերու կենսագրութիւն) կազմեց:

Բերանացի աւանդութեան մը համաձայն, Վահանի բոլոր իրեն նուիրած եղերերգ մը յօրինած եւ երգած է, որ մտած է մեր Շարակնոցի մէջ «Ջարմանալի է ինձ» առաջին տողի բառերը իբրեւ շարականի անուն: Վահանի անունը տօնելի սուրբերու շարքին անցած է, յայտնի չէ թէ ե՞րբ եւ որո՞ւ ձեռքով տօնացոյցի մաս կը կազմէ:

Ինչպէս ակնարկեցինք, բաւարար ուշադրութիւն եւ գնահատանք տուած չենք մեր

պատմական անցեալին որ թէւ «Փոքր ածու» նկատուած է, եւ ինչպէս Մովսէս Խորենացին կը վկայէ՝ մենք ալ մեր կարգին քաջութեան եւ արիւրեան նշաններ ցոյց տուած ենք: Մշակութային եւ մտաւորական իրագործումները՝ նոյնիսկ ամենէն դժնի պայմաններու մէջ, մեզի իրաւունք կու տան հպարտանալու մեր արձանագրած ազգային նուաճումներով: Քաղաքական գետնի վրայ, ճիշդ է որ Հայաստանը մնաց կոռուխնձոր Պարսիկ-Յոյն-Արաբ իրար յաջորդող մրցակցութեանց ընթացքին, բայց այստեղ եւ այնտեղ, երբեմն ռազմաճակատային եւ յաճախ հայդուկային մեր պայքարներով պահեցինք մեր կիսանկախ արձանապատուութիւնը մինչև Բագրատունիներու եւ յետոյ Կիլիկեան նուաճումներով եւ հրաշալի իրագործումներով: Անոնց տկարացումէն եւ անկումէն ետք հայեր զենքը վար չդրին մինչև Դաւիթ Բեկ, Մխիթար Սպարապետ, Խամսայի Մելիքութիւններ (Իշխանութիւնները), Իսրայէլ Օրի եւ շարունակական պայքարը ազատագրական, մինչև մեր օրերը:

Կիլիկեան իշխանութեան փառաւոր շրջանը մի պահ մէկդի թողլով, յիշենք որ ամբողջ արաբական արշաւանքներու եւ տիրապետութեան ընթացքին պատկառելի մտաւորական հոյլ մը կը շողարձակէ Հայ գոյութեան երկնակամարի վրայ: Ոսկեդարը ժառանգած սերունդ մը, որ երբեմն իբրեւ Յունական դպրոց կամ՝ Բիւզանդական ազդեցութեան ներքեւ զարգացած կը բնորոշուի, տուած է անուններ, որոնք որեւէ ազգի մշակութային-մտաւորական կենսագրութեան մէջ կարող են հպարտութեամբ յիշատակուիլ: Քաղաքական ասպարէզի մէջ եւս զինուորական յաջողութիւններով կը փայլին Ներսէս Կամսարական իր շուրջը հաւաքուած ազատներով, Բագրատունիներէն՝ Սմբատ Բիւրատեան, Աշոտ Բագրատունի, Աշոտ Երկաթ եւ ուրիշներ, ճամբայ հարթեցին Բագրատունեաց Թագաւորութեան որ մինչև 1045 տոկաց իր բազմահարաշք Անիով եւ այլ ճարտարապետական նուաճումներով (Անիի մայր Տաճար, Զուարթնոց, եւայլն):

Անոնց կողքին պատուոյ յիշատակութեամբ կը նշուին վանքերն ու անապատները, որոնք գրեթէ ամէնքը ուխտատեղիներ ըլլալով կողքին հռչակուած են իբրեւ բաժրագոյն ուսման կեդրոններ (Շիրակի, Լոռիի, Արագածոտնի, Սիւնիքի, Նախիջեւանի, Դուինի, Էջմիածնի եւ այլն..) որոնցմէ պատկառելի

քիով պատմաբաններ, փիլիսոփաներ, քարգմանիչներ, ծաղկողներ եւ յարակից ուսմանց եւ արհեստներու վարպետներ) դուրս ելած են:

Առանց ժամանակագրական կարգի եւ ծանօթութիւններու, որոնք դժբախտաբար ի մի հաւաքուած չեն, յիշենք այս ժամանակահատուածի գրողները, աստուածաբանները, պատմաբանները եւ գիտնականները առնուազն իրենց անուններով:

- Մեքէոս Պատմիչ (Եսեքիոս)
- Մաքուսադա - Մեծ Ուսուցիչ
- Կոմիտաս Ալցեցի - կաթողիկոս (որ զարկ տուաւ մտաւորական դասուն, հաստատեց վանքեր, դպրեւանքներ, ուսմանց կեդրոններ)
- Յովհան Օձնեցի Կաթողիկոս, որ եկեղեցւոյ կանոնագիրքը ի մի հաւաքեց, ժամակարգութիւնը կարգի բերաւ, կազմեց «Գիրք թղթոց»ը, կոչուած է նաեւ իմաստասէր:
- Յովհաննէս Մայրավանեցի (Մայրագոմեցի)
- Սարգիս Մայրագոմեցի,
- Մովսէս Սիւնեցի (յիշուած իբրեւ քերթող, քերթողահայր)
- Մովսէս Կաղանկատուացի (Աղուանից պատմիչ)
- Վրթանէս Քրզկանորդի,
- Թէոդորոս Քոթեմաւոր (խարագնազգեստ)
- Բարսեղ Ճոն Վարդապետ
- «Բանի սպասաւոր» Խոսրովի թարգմանիչ (Խոսրով Բահանայ եւ վարդապետ)
- Անանիա Շիրակացի
- Դաւիթ Բագաւանցի իմաստասէր
- Գրիգոր եւ Սահակ Չորափորեցի
- Յովհաննէս Պատմաբան

Ասոնցմէ շատեր յիշուած են առաւելագոյն գնահատականներով իբրեւ «Կատարեալ Փիլիսոփայ», «Բանիմաց աստուածային գրող գիտութեանց»:

Վերոյիշեալները Օրմանեանի «Ազգապատում»ի էջերէն քաղուածաբար յիշուածներն են եւ վստահ ենք որ անուններ կան, որոնք ոչ-դիտումնաւոր կերպով դուրս ձգուած են:

Վերոյիշեալ վանքերու, անապատներու ժառանգորդները եղան Հաղբատի, Սանահինի, Տաթեւի, Գլածորի եւ այլ ուսումնական կեդրոններուն:

Այս շրջանին Հայ Եկեղեցին կը դիմագրաւէ ոչ միայն արտաքին քաղաքական-պատերազմական մարտահրաւերներ, որոնց ընթացքին առաջին գծի վրայ բախտակից եղաւ ժողովուրդին հետ երբեմն ալ, աւելի ճիշդը յաճախ առաջնորդողի դերով, այլ նաեւ, եւ մանաւանդ մաքառած է, իր մարմնի վրայ

բուսած՝ բնիկ եւ ներածուած աղանդաւորներու, եւ արտաքին ծնունդ քրիստոնէական-կրօնական ճնշումներու դէմ (օր. հոռոմներու, կաթոլիկներու եւ իսլամական ճնշումներու):

Աղանդաւորներէն յիշենք, Մոզնէութիւնը, Պաղիկեան եւ Թոնդրակեան խլրտումները, դուրսէն ներմուծուած Քաղկեդոնականութիւնը, Պապականութիւնը, ոչ քրիստոնէայ Ջրադաշտականութիւնը եւայլն: Որեւէ ազգի համար այսքան ճակատներու վրայ պայքարիլ եւ յաղթական դուրս գալը սպառնիչ եւ ջլատիչ պիտի ըլլար եւ հետեւանքները՝ առնուազն անորոշ, եւ անմախատեսելի:

Յանկերգի պէս յաճախ կրկնուած եւ թութակաբար ռոռնացուող ասոյթ եղած է որ եկեղեցին ազգապահպանման գործօն եղած եւ յաճախ առ ի չգոյէ աշխարհական պետականութեան՝ ստանձնած է նաեւ է քաղաքական առաջնորդութիւնը:

Յաւալի է նշել որ նոյնիսկ եկեղեցականներ այսօր հպարտօրէն կը գոհանան այդ արժեւորումով միայն եւ կը մոռնան որ Հայ եկեղեցին եւ հոգեւորականութեան անդրանիկ մտահոգութիւնը եւ պարտաւորութիւնը եղած է՝ «Կենաց Բանին» քարոզութիւնը եւ հոգիներու փրկութիւնը Քրիստոսի Աստուածայայտնութեամբ:

Ոմանք յօնքերը կը պոստեն երբ լսեն որ Մեսրոպ Մաշտոց, Հայր հայ պահելու համար չինարեց այբուբենը, այլ հայուն իր հասկցած լեզուով պատմելու «սկիզբն իմաստութեան երկիւղ Տեառն» է, որով նաեւ կ'իմանանք «զբանն հանճարոյ»: Մեսրոպի գիտը տուաւ նաեւ ազգի միասնական գիտակցութիւնը որ իր գործին չծրագրուած արդիւնքներէն մին էր (sointended derevatives):

Նմանապէս դասակարգ մը կայ որ տակաւին շրջանաւարտ եղած չէ այն մտաճեւակերպէն որ Գրիգոր Նարեկացին, Մեծ Վանականը, *միստիք* մտածող է միայն, մեծ բանաստեղծ եւ գրաբարին շատ լաւ տիրապետող, ստեղծագործ եւ երեւակայութեամբ հարուստ գրող մը եւ կը շարունակեն անտեսել այն իրականութիւնը որ այս մեծ սուրբը, ինքը Սուրբ Հոգիով լիցքաւորուած վանականը, զարգացուց իր մէջ եւ գալիք բոլոր ընթերցող հաւատացեալներուն մէջ «Ի խորոց սրտի խօսք ընդ Աստուծոյ» երկխօսութիւնը կարելի դարձուց:

Մենք կը փակենք Վահան Գողթնացիի կենսագրական գրառումները եւ իր ապրած

դարուն անցումային բայց փառաւոր իրանու-
կանութիւնը ընդգծելով: Յիրաւի «Մենք մեզ ոչ
մէկից չենք գերադասում» բայց մենք մեզ ալ
թերագնահատելու ստիպուած չենք:

Դեկտ. 2015- Յունուար. 2016

Յովհաննափանք

**Սուրբ Վահան Գողթնացիի Նուիրեալ Շարական
Շարադրուած՝ Վահան Գողթնացիի Քրոջ Կողմէ**

Աւելի քան երգերու երաժշտութիւնը
Զարմանալի եղաւ ինծի համար
Քու ողբերուդ հնչիւնները,
Ո՛վ, Աստուծոյ ընտրեալ
Երանելի Տէր Վահան:

Հոգիիս ամէն մի մասնիկը կը ներշնչէ
Քեզ համար հոգեւոր երգեր յօրինել
Եւ ուրախաբար յորդորական,
Ներբողական, բայց ոչ զղջումի,
Ո՛վ Քրիստոսասէր, երանելի Տէր Վահան:

Քու ճգնութիւնդ՝ մեր մարմնական
Բնութիւնը կը զարհուրեցնէ,
Իսկ դուն առաւել եւս ցոյց տուիր
Քաջութիւնդ, Ո՛վ Քրիստոսասէր
Երանելի Տէր Վահան:

Արտաքիններուն, սնոտիներուն
Իբրեւ զգաստութիւն, իբրեւ խաբկանք
Եկար - Աստուածաշահ եւ ոգեշահ
Ստեղծող Բանին քու իսկ սիրով
Ազատներէն ընտրուած
Ո՛վ երանելի Տէր Վահան:

Պատերազմի պատրաստ իբրեւ քաջ նահատակ
Կեանքիդ ընթացքը արիաբար լրացուցիր
Հարաւային ազգերու (արաբներու) ձեռքով
Եւ անմարմիններու կարգին դասուեցար
Գողթնեաց իշխան, Ո՛վ երանելի Տէր Վահան:

Թարգմ. Տ. Վրթանէս Աւ.
Քինյ. Գալայճեան-2015

✠ ✠ ✠